

УДК 1(316)

СОКРАТ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Руслан Шмат

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008 м. Житомир, Україна*

У статті проаналізовано життя Сократа крізь призму показового судового процесу над філософом. Акцентовано увагу на пристрасному прагненні Сократом справедливості, який дійсно замислювався над питанням цінностей, але він повністю відрізняється від Софістів тим, що вони вчили того, як досягти успіху в суспільстві, тоді як Сократ наполягає над пізнай самого себе. Розглядається відношення Сократа до законів, де Сократ переконаний, що ніколи не треба робити незаконно. На думку Сократа, навіть на несправедливість не треба відповідати несправедливістю, як уважає більшість, тому що в жодному разі не слід робити несправедливо. Сократ упевнений, що треба ні відплачувати за несправедливість несправедливістю, ні робити комусь зло, навіть якщо хтось тобі зло заподіяв. Навіть несправедливий смертний вирок не змусив його відчувати себе приниженим, скільки він ганьбить не самого Сократа, а тих, хто ухвалив його.

Ключові слова: добро, зло, суд, чесноти, обвинувачення, втеча, закони, справедливість.

Справедливість є вічною темою роздумів людини і метою її діяльності, актуальність проблеми справедливості є зворотною стороною її вічності. Справедливість має свій конкретний сенс для кожного покоління, інтерес до проблеми справедливості особливо зростає в епоху криз і перемін, зміни цінностей і традицій. Епохи соціально-політичних криз є вирішальними, поворотними моментами в духовному розвитку людства, вимагаючи як пошуку нових загальнолюдських цінностей і ідеалів, так і переосмислення і переоцінки старих. Справедливість є однією з центральних цінностей, її значення для людини і суспільства незаперечні. Необхідність у справедливості визначається соціальною практикою, ідея справедливості виступає об'єднуючою ідеєю. Суспільство, що знаходиться в стані реформування і переходу в новий стан, особливо вразливе, нестійке і потребує цементуючої ідеї. Вибір ідеї є вже певною мірою вибором дороги, помилкова ідея може призвести до нових страждань і катастроф. Подальше поглиблення теоретичних та практичних поглядів про справедливість пов'язане з ім'ям філософа Сократа

Метою статті є висвітлення показового судового процесу над Сократом та його ставлення до справедливості, заради якої філософ готовий померти.

Виклад основного матеріалу. У лютому 399 р. до н. е., починається судовий процес над 70-літнім жителем міста Афін – філософом Сократом. У тогочасних Афінах не існувало інституту обвинувачення, на відміну від сучасності, де стороною обвинувачення виступає орган прокуратури (прокурор). У ролі сторони обвинувачення міг виступати будь-який повноправний афінянин, який передавав обвинувальний акт у письмовій формі архонту-басилевса, а той повинен був з обвинувальним актом ознайомити підсудного. Архонт-басилевса один із дев'яти архонтів (вищих державних посадових осіб), до компетенції якого належали справи та спори про релігійні проступки та злочини проти моральних засад.

Скаргу в суд на Сократа подали троє афінських громадян: молодий посередній поет Мелет, політичний діяч, шкіряник Аніт і ритор Лікон. Ці ж особи і виступали стороною

обвинувачення на суді. Аніт був ображений за ремісників і політиків, Лікон – за риторів, Мелет – за поетів, бо Сократ висміював і перших, і других, і третіх. Текст обвинувального акту, за Діогеном Лаерцкім, звучав так: Сократ винен у тому, що не шанує богів, яких шанує місто, а вводить нові божества, і винен у тому, що розбещує юнацтво; а покарання за це – смерть» [1, с. 116].

Варто зазначити, що афінське судочинство формувалося тривалий час і було достатньо демократичним, відкритим і складно-вибагливим. Справа Сократа розглядалася в одній із колегій суду геліастів, тобто суду присяжних. Ця колегія налічувала 501-го суддю, вибраних із різних верств суспільства. Учасники судового засідання отримували плату в 3 абола. Підсудному доводилося виправдовуватися перед натовпом (або ж великим зібранням). На судовий процес щодо Сократа зібралася безліч публіки. Адже не було афінянина, який би не знав Сократа, не було і такого, хто не знав би Аніта. Можна навіть припустити, що суд став сенсацією, бентежив населення, тому що впливова особа поліса (міста-держави) Аніт вимагає смерті прославленого мудреця, софіста, балакуна Сократа. Про значимість суду над Сократом свідчить і те, що на нього відвели повний день. Зазвичай суд протягом дня розглядав 2–4 справи.

Отже, учасниками судового процесу були: підсудний – 1, обвинувачів – 3, суддів – 501. Саме суддям і належало вирішити долю Сократа, тому вони повинні були її вирішити по совісті та справедливості, про що вони поклялися у своїй присязі. Афінській кримінальний процес проходив у два тури. У першому турі присяжні повинні були абсолютною більшістю голосів визначити, чи обвинувачений винен, чи ні. У другому турі вони мали, після встановлення вини підсудного, призначити для нього покарання.

У діалозі Платона «Апологія» де Сократ захищає сам себе перед судом, він називає першим своїм обвинувачем комедіографа Аристофана, звісно ж не промовляючи його імені. Але все настільки зрозуміло, що не виникає жодного сумніву щодо цього [2, с. 21]. Аристофан – великий старогрецький поет, «батько комедії», найбільш уславлений представник старогрецької комедії, для якої характерна гостра політична сатира. Аристофан присвятив Сократу дві комедії («Птахи», «Хмари»). У комедії «Птахи» він представляє його як хіпі свого часу, жартуючи над тими, хто мав довге волосся, хто не мився, голодував словом поведився по сократівськи. Звичайно це шарж, але з іншого боку він висміює Сократа ще за життя і це означає, що абсолютно хибним не може бути все.

Ще задовго до судового процесу, Аристофан зробив Сократа головним персонажем своєї п'єси «Хмари», яка має комічний характер. Аристофан із метою висміяти Сократа розповідає, як старий Стрепсіад мучиться через фінансові борги і єдиним можливим способом налагодити справи є послати сина вчитися до софістів, які вчать того, як праве діло зробити неправим і навпаки. Але син категорично відмовився йти вчитися до модних філософів. Тоді Стрепсіад сам іде до школи. По дорозі він здибав Сократа, який, підвішений у коші, розмірковує про таємниці потойбічного життя, і цілу юрбу його учнів. Сократ розтлумачує Стрепсіадові, що, по-перше, немає ніяких богів, крім хмар, що немає й і самого Зевса Олімпійського, місце якого займає вихор. Тобто Сократ у п'єсі «Хмари» зображений шкідливим філософом-софістом, що підриває підвалини традиційної суспільної моралі. Його Сократ – це збірний тип псевдомудреця, шарлатана й наставника в пороках, якому приписані теорії різних натурфілософів, від яких реальний Сократ був дуже далекий. Уже в цій комедії можна віднайти два основні закиди: закид у безбожності, яка виражається в тому, що Сократ пояснює явища природи без впливу богів (стародавні греки вірили в цілковиту залежність усіх явищ природи та всього людського життя від волі богів) та закид псування молоді. Це псування поля-

гає ніби в тому, що він навчає юних тому, як можна брехню видавати за правду, і прищеплює їм неповагу до батьків, традицій, законів.

Порівнюючи ідеї Сократа з тим, на що здатний він сам, рядовий грек думав, що це дійсно якісь хмари. І Аристофан у комедії це і відображає, тому що Аристофан, будучи великим комедіографом, не доріс до рівня великого філософа. Філософи – це особливий тип людей, які присвячують своє життя тому, щоб поліпшити, вдосконалити людину. За Сократом ходили наговпи, деякі, щоб посміятися над ним, проте багато прозрівали. Спочатку приходили просто потішитися над тим, як Сократ із його кирпатим носом, його товстим животом, кривими ногами, виряченими очима просвітлює публіку в галузі моралі, при цьому постійно її смикаючи, постійно іронізуючи, постійно приголомшуючи її чимось.

Сократ був афінським громадянином, палким патріотом. Батько Софроніск – скульптор і каменяр, мати Фенарета – повитуха-акушерка. Ні в зовнішності Сократа, ні в його поведінці не було нічого аристократичного. Його часто бачили босоніж на базарах і майданах. Одяг у нього був один і той же взимку і влітку, навіть гірший, ніж у рабів. Тобто рід був не знатний, але, як відомо, Афіни – це демократичне місто, в якому кожен може утвердитися завдяки своєму таланту. Але спеціальності у Сократа теж не було ніякої, тому важко сказати, чим він, власне, займався. Проте одне його заняття дійсно можна вважати певною професією. Воно полягало в тому, що він постійно ставив усім які-небудь запитання, наприклад, що таке справедливість.

Сократ ходить повсюди, він чує початок розмови, вклинюється в неї і починає своє відоме сократівське випробування: якщо ти пророк, то скажи, що є священне, якщо полководець, що є мужність, якщо ти відомий своєю справедливістю, скажи, що таке справедливість. Ставлячи питання за питанням, він просить тебе визначити той від чесноти, яким, як передбачається, ти володієш. Не важко здогадатися, яке це викликало роздратування і злість, якщо увіяти юнаків, які посміхалися або «хихикали», бачачи, як хтось із видатних громадян не міг відповісти Сократу і потрапив у незручне становище. Але Сократ, зображуючи себе простаком, завжди робив вигляд, що всі невдачі свого співрозмовника приписує тільки собі. Людина здавалося б досягла істини і раптом виявляється за цим методом, що вона абсолютно її не досягла і більш того, вона взагалі нічого не знає по цьому методу іронії. Тому метод іронії в знаменитій фразі: «Я знаю, що я нічого не знаю». Якщо людина іронізує над своїми власними заслугами і достоїнствами – це добре. Бо вона тоді очищає себе від цього самовдоволення, яке сковує її творчі сили. Самовдоволена людина нічого не хоче міняти.

Оскільки в суперечках він був сильніше, то нерідко його били і тягали за волосся, а ще того частіше висміювали і паплюжили; але він сприймав усе це, не опираючись. Одного разу, навіть отримавши стусана, він і це стерпів, а коли хтось здивувався, він відповів: «Якби мене брикнув осел, хіба став би я подавати на нього в суд?» [1, с. 110].

Потім Сократ приступав до другого етапу – продовжував стверджувати, що людина все ж таки знає, просто вона не може сказати, що я знаю, що я нічого не знаю. Ми за інерцією робимо наголос на другій частині «Я знаю, що я нічого не знаю». Я скептик, адже все відносно. І тут Сократ раптом несподівано розвертається в бік софістів і ставить їм в докір, що ну це ж я знаю – істина існує! Сократ іноді жартував і говорив, що його мати теж саме робила, вона допомагала вийти плоду з утроби назовні. Тому він сам нічого не пропонує, а спільними зусиллями під час бесіди він починає прояснювати не зрозуміле. Поступово, не обрушуючи шквал ерудиції, якою звичайно Сократ володів, він на прикладі найпростіших речей підводить людину до розуміння найважливіших для неї істин: що є правда, що є справедливість, що є чеснота, що є держава, що є закони тощо. Це повивальне мистецтво повільно в наговпі виробляє певний катарсис, очищення.

Головна думка Сократа – це дивне і дивовижне його висловлювання, що добро, і знання одне і те ж. Коли ми прагнемо до якогось глузду, то ми розуміємо, що, крім інформації, є бачення якогось сенсу. Ну а сенс завжди несе трішки етичне навантаження. Також ми можемо міркувати про чесноти, допоки ми діємо несвідомо або ненавмисно, це ж недобре і це ж наше стремління, це емоції або обставини. А все ж таки людина справедлива – це людина, яка свідомо виконує те, що вона повинна виконувати, а не те, що їй хочеться. Але для цього їй необхідна свідомість, а свідомість – це форма знання. Ось навіть два цих простих міркування показують, що в знанні є заряд етики, а в моралі якась вимога знання і свідомості. Але Сократ, як належить генію, бачив точку, де ці лінії перетинаються. У цій точці знаходиться людина, він прорвався в цей вимір, де існує конкретна людина.

Він говорив, що є одне тільки благо – знання; одне тільки зло – нещасття. Коли він почув у драмі Еврипіда такі слова про справедливість: «Чи не краще пустити її напризволяще. То він встав і вийшов геть: не смішно, сказав він, що зниклого раба ми не лінуємося шукати, а справедливість пускаємо гинути напризволяще?» [1, с. 112].

Сократ насправді пристрасно прагне справедливості. Він насправді замислюється над питанням цінностей, тому Сократ великий вихователь, як його часто називають у діалогах Платона. Але він відрізняється від софістів тим, що вони вчили того, як досягти успіху в суспільстві, тоді як Сократ наполягає над пізнай самого себе. Цьому вислову Сократ надає особливий сенс. Пізнати самого себе не означає пізнати пристрій свого тіла або навіть про свою психологію. Це означає, що ти єдина точка на землі, саме ти, твоє я, яке може від свого імені щось робити і робити, скажімо добро, справедливість. Немає симетрії добра і зла. Коли ти робиш зло, то ти робиш не від свого імені, а від імені пристрастей, природи схильностей. Тобто ти завжди своє «я» повинен віддати якомусь потоку. Але коли ти робиш добро, то ти за нього відповідаєш і робиш його ти. Це і означатиме усвідомити себе і пізнати себе. Звідси починається суспільне служіння Сократа. Оскільки пізнай самого себе це не тільки турбота про себе, а й про інших.

У свої 70 років Сократ знав місто у всіх фазах його розвитку. Переможця Перських воїн, сильного главу Афінського союзу куди стікалися мудреці зі всієї Греції щоб прославити тут своє ім'я. З іншого боку, він знав і Афіно-Пелопоннеські війни (431–404 роки до н. е), в яких він тричі героїчно брав участь. Учасниками Афіно-Пелопоннеського військового конфлікту були Делоський союз на чолі з Афінами і Пелопоннеській союз під проводом Спарти. Між Афінами і Спартою давно існували протиріччя. У чималому ступені вони були зумовлені різним політичним устроєм держав. Афіни були демократією, тоді як у Спарті влада знаходилась в руках олігархії. У полісах, які входили з ними в союз, обидві сторони намагалися затвердити аналогічний власний державний лад. У цій війні Афіни зазнали поразки, втративши високі стіни, флот і природно свою демократичну єдність. Під натиском Спарти народні збори Афіні обрали олігархічний уряд із 30 осіб. Тому на короткий період в Афінах у квітні-грудні 404 року до н. е. встановилася олігархічна влада «Тридцяти тиранів», відкрито підтримуваних Спартою. Найбільш відомим із них був Критій – учень Сократа. 30 тиранів розгорнули в місті справжній терор як проти своїх політичних супротивників, так і просто проти багатих людей, чийми засобами бажали заволодіти. Спочатку Уряд 30 тиранів хотів залучити Сократа на свій бік як людину вельми популярну в народі і суспільстві. Але він від цього ухилився, ризикуючи зазнати репресій. Тоді Сократу сказали, щоб він замовк, перестав проповідувати незрозумілі речі. Фактично Сократ був в опозиції до олігархічної влади 30 тиранів. Однак через деякий час олігархія була повалена, тому в Афінах відновилася демократія. У цей час нова демократична афінська влада вирішила влаштувати якийсь показовий процес. Нічого розумнішого не придумали, як судити Сократа.

Нам відомо, що великі люди завжди мають заздрісників, недоброзичливців, ворогів. І звичайно у Сократа такі були. Насамперед ті випещені аристократи, яким не подобалося, що діти бігають до босоногого Сократа, тобто відбиваються від рук. Для них тепер головне – Сократ, а не батьки. Це викликало велике занепокоєння в суспільстві. У Аристофана ми бачимо, що Сократ замінює божества поліса трьома дивними невідомими сутностями. Це хмари, мова і порожнеча. Так само Сократ переконує юнака Фідипіда, що син має право відшмагати батька. І це був привід до серйозного звинувачення в розбещенні молоді. Був закон, якому амністії підлягали всі злочини скоєні під час Пелопоннеських війн і під час правління «Тридцяти тиранів». Із цього вони не могли прямо засудити Сократа з політичних причин і звинуватили його в неблагочесті. Водночас процес проти Сократа мав політичне підґрунтя. Обвинувачення опосередковано звучало в тому, що Сократ виступає проти афінської демократії і своїми розмовами деструктивно впливає на молодь, вселяючи їй ненависть до демократичного ладу та намагається його повалити.

На судовому процесі першими виступали обвинувачі, а потім підсудний. Промови обвинувачів Мелета, Аніта і Лікона були гучними, пересипані модними тоді риторичними прикрасами й наповнені переконливими аргументами та справили позитивне враження. Афінський закон вимагав, щоб обвинувачений сам виступав на свій захист. Проте не всі були настільки грамотні, щоб могли підготувати собі промову на належному правовому й літературному рівні. Цим в Афінах займалися так звані «логографи», які за гроші складали для відповідачів захисні промови, що їх потім ці виголошували на суді.

Захисну промову для Сократа написав найбільш відомий афінський логограф того часу Лісій; філософ, прочитавши її, сказав: «... Чудова у тебе промова, Лісій, та мені вона не личить», бо ця промова швидше судова, ніж філософська. «Якщо промова відмінна, – запитав Лісій, – то як же вона тобі не до лиця?» «Ну, а багатий плащ або сандалі хіба були б мені до лиця?» – Відповів Сократ [1, с. 111].

«Тим-то, афіняни, я промовляю тепер не заради себе самого, як це може комусь здатися, а заради вас, аби ви, засудивши мене на смерть, не втратили дару, одержаного вами від Бога. Адже якщо ви мене стратите, то вам нелегко буде знайти другого такого, який би – смішно сказати – немов гедзь, приставлений Богом до нашого міста, мов до коня, великого й благородного, але зледачолого від жиру, який потребує того, щоб його підганяв якийсь гедзь. І бачиться мені, що Бог послав мене в це місто, що чимсь таким для міста є саме я, посланий йому Богом, аби я, цілими днями повсюдно вештаючись, кожного з вас без упину будив, намовляв і картав. Другого такого вам нелегко буде знайти, афіняни, а мене ви не захочете позбутись, якщо мені повірите» [2, с. 32].

Захисна промова Сократа має характер невимушеної розмови з Мелетом і суддями – розмови – улюбленого засобу Сократа розглядати те чи інше філософське питання. Крім того, в Афінах був звичай, що обвинувачені для пом'якшення вироку намагалися розчулити серця суддів: одягнені якнайнужденніше, вони приводили до суду своїх заплаканих рідних, самі плакали й просили милосердя. А Сократ відкинув цей загальноприйнятий прийом як недостойний невинуватої людини.

У своїй промові – відповіді обвинувачам – Сократ доводив, що не відчуває себе ні до якої вини, навпаки, він твердив, що виконував із Божої волі благородну місію морального піднесення афінських громадян і не виявляв ні крихітки покаяння. Він говорив: «Адже я тільки й роблю, що ходжу та переконую кожного з вас, молодого й старого, турбуватись раніше й сильніше не про ваші тіла і гроші, а про душу, аби вона була якомога кращою...»

На підставі голосування Сократ був визнаний винним 281 голосом проти двохсот двадцяти. Тепер, у другому турі, залишилось визначити кару для засудженого. Закон доз-

воляв йому самому запропонувати кару, м'якшу від тієї, яку пропонував обвинувач. Якби Сократ хотів урятувати своє життя, то міг би від себе запропонувати вигнання, ув'язнення або великий штраф, який за нього готові були заплатити його друзі.

Багато що, афіняни, не дозволяє мені обурюватися тим, що зараз сталося. Тим що ви мене засудили і між іншим тим, що не стало для мене несподіванкою. Яке ж покарання повинен я покласти сам собі. Що підходить для людини заслуженої і водночас бідної, яка потребує дозвілля заради вашого повчання. Для подібної людини немає більш нічого кращого, ніж дармовий обід у Пританеї [2, с. 36]. Пританея – їдальня при урядовому органі Афін для особливо важливих громадян, серед яких були переможці Олімпійських ігор. Олімпійці були для афінян майже святі істоти. І от цей «нахабний» Сократ таке зажадав. Взагалі, з іншого боку, це загадка, навіщо Сократ став дратувати натовп присяжних. Він що, хотів смерті?

Напевно, Сократ говорив щось такого змісту: думка – це найголовніше. Це означає, що якщо думка неправильна, вона веде до зла і несправедливості, і це необхідно викоринувати всіма силами, а покарання має бути саме найвище, а якщо Сократ правий, то його варто нагородити. Але найголовніше, що він зумів збунтувати натовп і вселити їм думку, що річ іде про дуже серйозне, про смертельно важливе. Якщо греки пишаються своєю філософією, справедливістю, мудрістю, то це необхідно визнати; життям потрібно відповідати за такі речі!

Така горда поведінка аж ніяк не сподобалась судцям, вона настільки їх роздратувала, що під час другого голосування, яке мало визначити міру покарання для відповідача, навіть ті судді, які раніше виправдали Сократа, тепер проголосували за смертну кару для нього. У результаті Сократа засудили до смерті, і тепер за засудження було подано ще на 80 голосів більше.

У третій частині промови, яка була останнім словом Сократа, він звертається до суддів «А зараз, афіняни, я хотів би провістити майбуття вам, які мене засудили. І ось я заявляю, афіняни, вам, які мене вбили, що зразу після моєї смерті спіткає вас кара, куди тяжча, клянусь Зевсом, від тої смерті, якою ви мене покарали. Учинивши це, ви сподівалися, що таким чином звільнитесь від необхідності здавати звіт про своє життя, а я вам кажу, що трапиться з вами щось цілком протилежне: більше знайдеться таких, які будуть вас картати – я досі їх стримував, а ви цього не помічали. Вони будуть тим прикріші, чим вони молодші, і ви будете ще більше обурюватись. І справді, якщо ви вважаєте, що, вбиваючи людей, змусите їх не картати вас за те, що живете несправедливо, то ви глибоко помиляєтесь. Такий спосіб самозахисту і не цілком надійний, і негарний, а ось вам спосіб і найкращий, і найлегший: не затуляти рота іншим, а самим старатися бути якомога кращими. Провістивши це вам, тим, що мене засудили, я залишаю вас» [2, с. 39].

Згодом натовп охолов і майже легально сказали, що в загальному, Сократ може втекти з майже не охороняємої в'язниці. Після цього Сократ починає другу частину цієї битви і вважає такий вчинок втечі несправедливим, а тому обговорює питання: чи добре, чи справедливо він вчинить, якщо він самочинно, не питаючи згоди держави, утече із в'язниці [2, с. 47]?

Сократ переконаний, що ніколи не треба робити незаконно. «Навіть на несправедливість не треба відповідати несправедливістю, як це вважає більшість, тому що в жодному разі не слід робити несправедливо» [2, с. 47]. На думку Сократа, «не треба ні відплачувати за несправедливість несправедливістю, ні робити комусь зло, навіть якщо хтось тобі зло заподієв» [2, с. 48].

Із цією метою він уособлює сам афінський Закон, дає йому мову і змушує його говорити. Так, цей уособлений Закон відповідає на питання Сократа, що задумана втеча – поганний і несправедливий вчинок [2, с. 48].

Сократ вважає, що він не має морального права тікати з в'язниці навіть тоді, коли держава образила його і засудила несправедливо, тому що він зобов'язаний афінському закону всім своїм існуванням. У разі його втечі з в'язниці Закони йому скажуть: «Сократе, невже так ми з тобою домовилися? Невже ти ладен не вважати чинними судові вироки Держави, хоч які вони є? Не дивуйся, Сократе, нашій мові, але відповідай нам, тому що це твій звичай питати й відповідати. То що ти закидаєш нам, Законам і Державі, за що намагаєшся нас занапастити? Найперше, чи це не нам ти завдячуєш своїм народженням, хіба це не ми освятили шлюб твого батька з твоєю матір'ю і дозволили йому сплудити тебе? Кажі, чи ти можеш засудити тих із нас, що ухвалює шлюб? Чи ти вважаєш, що ці закони погано складені?» [2, с. 49]? тобто Сократ зобов'язаний Законам та державі усім своїм існуванням. По силі такого значення закону для Сократа він зобов'язаний слухатися його, як син, як слуга. Якби навіть афінський закон був несправедливий щодо нього, тоді було б вкрай невдячно з боку Сократа платити за несправедливість несправедливістю, адже не дозволено сердитися на батька, коли він несправедливий щодо сина.

Закон говорить далі, що Сократ підкорився афінському закону цілком вільно, бо, як афінський громадянин, який брав участь в урядуванні, він мав повну можливість свого часу скасувати ці закони або ж прийняти їх. Якщо він не скасував, то прийняв закони; тому порушувати закон втечею не слід; це означало б порушувати договір, що не справедливо й ганебно. «Отож, якщо ми, вважаючи це справедливим, вирішимо вкоротити тобі віку, а ти в міру своїх сил спробуєш заподіяти смерть нам, Законам, і Батьківщині і при цьому скажеш, що чиниш справедливо, ти, який воістину повинен дбати про чесноту! Отож ти, вважаючи себе за мудрого, не відасш, що треба шанувати Батьківщину більше, ніж матір, більше, ніж усіх предків, що вона над усе дорога, над усе священна, що вона посідає найвище місце в помислах богів і розумних людей, тому її треба шанувати, їй поступатися, їй коритися, коли вона розгнівана, більше, ніж батькові; треба або її переконати, або виконувати те, що вона повелить, навіть витерпіти смиренно її вирок – чи то тілесну кару, чи то кайдани, чи веління йти на війну, де на тебе чекають рани і смерть; все це треба робити, бо це все справедливо. І не можна ні ухилитися, ні відступати, ні залишати свого місця в лаві. І скрізь – і в бою, і в суді – треба виконувати те, що велить Держава і Батьківщина, а якщо ми не згодні з їхніми веліннями, можна переконати їх змінити їхню думку, але законним способом. Чинити ж насильство над матір'ю чи над батьком – це злочин супроти богів, а тим більший злочин – чинити насильство над Батьківщиною» [2, с. 21].

У разі втечі Сократа всюди стали б вважати ворогом Законів, спочатку за кордоном – людські закони, а потім і після смерті – божі закони. Тому задуманий план врятувати життя втечею не міг бути прийнятий із трьох причин: по-перше, своєю втечею Сократ висловив би крайню невдячність до афінського закону; по-друге, порушив би вірність договору; по-третє, образив би все людське законодавство. «Отож, Сократе, послухай нас, своїх вихователів, і не цінуй нічого вище за справедливість - ні дітей, ні життя, ні нічого іншого» [2, с. 51].

Висновок. Захоплює хоробрість і мудрість Сократа у всьому, що він робив, говорив і не говорив. Цей глузливий і закоханий афінський сатир, змушував тремтіти і заливатися сльозами зарозумілих юнаків, був не тільки наймудрішим базікою з коли-небудь існуючих: він був настільки ж великий у мовчанні. З упевненістю можна сказати, що Сократ був по-справжньому високоморальною особистістю. Учні та друзі Сократа підготували йому

втечу з в'язниці. Щоб ствердити свою слухність, глибину переконань, прихильність до власне обґрунтованого принципу жити згідно із справедливістю та згідно з вимогами совісті, Сократ відмовився від втечі й прийняв отруту.

Список використаної літератури

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Москва: Мысль, 1979. 620 с.
2. Платон. Диалоги / пер. з давньогрецької. Київ: Основи, 1999. 395 с.
3. Платон. Сочинения. Т. 1–3. Москва: Мысль, 1970. 627 с.
4. Нерсесянц В.С. Сократ. Москва: Наука 1977. 152 с.
5. Материалисты Древней Греции. Москва, 1955. 312 с.

SOCRATES IS ABOUT JUSTICE

Ruslan Shmat

*Zhytomyr State University behalf of Ivan Franko,
Department of Philosophy
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the life of Socrates through a show trial. The attention to the craving for justice Socrates, who really thought about the question of values, but it is fundamentally different from the Sophists in that they are taught how to succeed in society, while Socrates insists that it is necessary to know yourself. The relation of Socrates to the laws where Socrates believes that you should never do is illegal. According to Socrates, even the injustice is not necessary to respond to injustice, as many believe, because in any case should not be done unfairly. Socrates is convinced that it is necessary to render any injustice for injustice, nor do evil to someone, even if someone you harm caused. Even an unjust death sentence did not make him feel humiliated, because it dishonors not Socrates himself, and those who accepted the sentence.

Key words: good, evil, judgment, virtue, charges, flight, law, justice.